

НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА

ЕТНІЧНІ ГРУПИ ГАЛИЧНИНИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ: МІЖЕТНІЧНЕ (СПІВ)ЖИТТЯ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Виконавець:

науковий співробітник

відділу соціальної антропології

кандидат історичних наук

_____ П.І. Чорній

25.02.2020

РЕФЕРАТ

Мета роботи: міждисциплінарне вивчення змісту, умов та особливостей трансформації поліетнічного й соціокультурного простору Галичини впродовж міжвоєнного періоду (1919 – 1939 рр.).

Під соціокультурним простором розуміємо світогляд і символічний капітал, соціальні відносини і поля їх типологізації, структури життєдіяльності (соціальні інститути, комунікації й соціальні відносини) та їх трансформація, зміни типів соціальних ідентичностей і, відповідно, культурно-антропологічне перетворення територіального ландшафту.

Основні результати:

опубліковано 1 монографію (заг. обс. 15 а.а. – 25 ум.-друк. арк.). –

Етнічні групи Галичини міжвоєнного періоду: міжетнічне (спів)життя та соціокультурні трансформації. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2018. 316 с.

ISBN 978-966-02-8838-6

У монографії досліджено соціокультурні трансформації та міжетнічні відносини в Галичині міжвоєнного періоду. Встановлено чисельність та особливості розселення етнічних груп; охарактеризовано їхнє соціально-економічне становище та його вплив на соціокультурні трансформації. Здійснено аналіз феномену “етнічності” та явища “закритості” етнічних спільнот, з’ясовано їхнє культурологічне значення; вивчено культурно-освітнє життя та громадський простір етнічних груп; досліджено особливості відображення у колективній та індивідуальній свідомості образу однієї етнічної групи і кожного її члена у свідомості етнофорів іншої етнічної групи, визначено чинники його формування; на прикладі міжетнічних шлюбів з’ясовано характер ставлення і сприйняття однієї етнічної спільноти іншою.

Дослідження складається зі вступу, п’яти розділів та висновків:

ЗМІСТ

Вступ

Розділ 1. Теоретико-методологічні аспекти дослідження. Історіографія та джерела

- 1.1. Що таке “етнічність”?
- 1.2. “Етнічна група” vs “етнос” – який термін є правильним?
- 1.3. Ономастичні поняття в соціогуманітарних дискурсах
 - 1.3.1. “Галичина” vs “Східна Галичина”
 - 1.3.2. “Українець” / “русин”
- 1.4. Розробка теми в науковій літературі
- 1.5. Огляд джерел

Розділ 2. Етнодемографічні та соціально-економічні трансформації в середовищі етнічних груп

- 2.1. Галичина полікультурна
- 2.2. Етнодемографічна структура і переписи населення 1921 і 1931 років
- 2.3. Етнічні групи і економіка Галичини
 - 2.3.1. Євреї та економіка Польщі: суперництво за домінування
 - 2.3.2. Кооперативний рух в Галичині: українсько-єврейська конкуренція чи протистояння?

Розділ 3. Культурно-освітнє життя та етнокультурні взаємовпливи етнічних груп

- 3.1. “Lex Grabski” та українське шкільництво
- 3.2. Єврейське шкільництво та “лавкове гетто”
- 3.3. Німецьке шкільництво і протестантизм

Розділ 4. Соціокультурна “закритість” як запорука збереження власної етнічності

- 4.1. Єврейські релігійні гміни
- 4.2. Німецькі колонії Галичини: політико-правові особливості творення та урядування
- 4.3. Галицькі караїми: ким вони були?

Розділ 5. Міжетнічне (спів)життя: “разом і нарізно”

- 5.1. Міжетнічні шлюби як чинник формування нової етнічності
- 5.2. Благодійно-опікунська та спортивно-руханкова активність в середовищі етнічних груп
- 5.3. Ставлення галичан до твореного ними соціокультурного простору: опозиція “свій” / “чужий”

Висновки

- Список умовних скорочень
- Список використаних джерел і літератури
- Іменний та тематичний покажчики

Наукова новизна та загальнодержавне значення одержаних результатів дослідження:

У процесі дослідження вперше завдяки поєднанню кількісних та якісних методів етнографічних та антропологічних досліджень, а також методів історичного аналізу було досліджено соціокультурні трансформації, міжетнічні відносини та етнокультурні процеси в Галичині міжвоєнного періоду. Встановлено чисельність та особливості розселення етнічних груп; охарактеризовано їхнє соціально-економічне становище та його вплив на соціокультурні трансформації в Галичині. Здійснено аналіз феномену “етнічності” та явища “закритості” етнічних спільнот, з’ясовано їхнє культурологічне значення; вивчено культурно-освітнє життя та громадський простір етнічних груп; досліджено особливості відображення у колективній та індивідуальній свідомості образу однієї етнічної групи і кожного її члена у свідомості етнофорів іншої етнічної групи, визначено чинники його формування; на прикладі міжетнічних шлюбів з’ясовано характер ставлення і сприйняття однієї етнічної спільноти іншою.

У ході виконання теми було розроблено та апробовано нові сучасні теоретико-методологічні підходи до вивчення складних етносоціальних та етнокультурних феноменів, що дає змогу глибше осмислити головні чинники, перспективи сучасних і майбутніх етнокультурних змін, визначити особливості функціонування етнокультурних спільнот в Україні в умовах глобалізації.

Результати дослідження дозволили з’ясувати та зрозуміти: структуру та багатовимірні моделі соціокультурних ідентичностей мешканців Галичини; етнокультурні особливості населення цього регіону; місцеві особливості та характер міграційних процесів в їх транснаціональному та транскордонному вимірі.

Потенційними споживачами дослідження та його результатів будуть представники центральних і місцевих органів влади, науковці, студенти, представники засобів масової інформації. Матеріали дослідження можна використовувати для написання посібників, підручників, а також для розроблення

спекурсів з історичної та соціоантропологічної тематики з метою їх викладання у вищій школі. Вони також можуть бути корисними для формування і забезпечення коректної державної культурної політики та під час налагодження ефективного транскордонного співробітництва з країнами Центрально-Східної Європи, які вже є членами Європейського Союзу, та державою Ізраїль.

Актуальність дослідження:

Перша світова війна призвела до розпаду європейських континентальних імперій й спровокувала парад незалежностей на їх уламках. Вона утвердила право націй на самовизначення, тобто на утворення власних суверенних держав. Одні нації зуміли скористатися цим шансом, інші – ні. До останніх належали галицькі українці, які не зумівши відстояти власну державу – Західноукраїнську народну республіку, – потрапили під управління Польщі на весь міжвоєнний період.

Новоутворені держави здебільшого постали навколо ідеї ексклюзивної нації, основою якої була культура домінуючої етнічної групи. Для бездержавних націй, які прагнули незалежності впродовж багатьох поколінь і здобули її завдяки війні, серед усіх ідей та концепцій суспільної організації, найбільш привабливою виявилася ідея нації організованої за етнічним принципом. Відповідно до неї носії відмінних етнічностей на практиці були виключені з державотворчого процесу, позбавлені громадянських прав та можливостей всякого розвитку. Їм дали дві можливості взаємоіснування – асимілюватися, або мігрувати. Через це уникнути конфлікту між різними етнічними групами в межах національних держав було неможливо.

Найбільш спірними під час цих націєтворчих процесів були так звані пограниччя – території, на яких впродовж століть проживали носії різних етнічностей, з відмінними релігійними традиціями та історичною пам'яттю. Проживаючи на них кожна етнічна група прагнула зберегти свою культуру, противлячись не лише асиміляції з боку домінуючої етнічної групи, але й інтеграції на загальнодержавному інституційному рівні. Вони всіляко намагалися підтримувати власну національну ідентичність. Для чого організовували самоврядні мережі громадського управління, при яких діяли приватні школи з

рідною мовою викладання та підтримували власні релігійні традиції і практики. Таким культурним пограниччям була й Галичина міжвоєнного періоду. Власне, *ідея цього дослідження* полягає у спробі поглянути на Галичину як на простір культур, що співіснували впродовж багатьох століть. Носії кожної з них – української, польської, єврейської-їдишомовної, німецької, караїмської тощо, – сприймали Галичину як “малу Батьківщину”, чи частину свого культурного простору.

Головним теоретико-методологічним та аналітичним концептом цього дослідження є термін “культура” і похідне від нього поняття – “етнічність”. Саме через призму їхнього розуміння і тлумачення проаналізовано соціокультурні трансформації в Галичині впродовж міжвоєнного періоду. Поняття “етнічність” у дослідженні вжито у безпосередньому співвідношенні з терміном “культура”, а носіїв етнічності (української, польської, єврейської, німецької тощо) означено як “етнічні групи” чи “етнічні спільноти”.

Висновки дослідження:

1. Перша світова війна у геометричній прогресії пришвидшила націєтворчі процеси в Центрально-Східній Європі на уламках континентальних імперій. В її вогні були виковані націоналістичні ідеології, паростки яких проросли ще в другій половині XIX – на початку XX століття. Галичина в той час була простором, де зародилося кілька націєтворчих проектів – український, польській та єврейський. Два перші з них змагалися між собою за право володіти нею.

Чому Львів і Галичина загалом були настільки важливими для обох націй в процесі їх державотворення впродовж усього міжвоєнного періоду? Тому що саме тут, зі всього простору ранньомодерної Речі Посполитої, поділеного Російською, Пруською та Австрійською імперіями, завдяки традиціям політичної і громадської відкритості, які забезпечили Габсбурги, вони змогли створити власні модерні політичні культури, навчившись організовувати політичні партії, громадські та культурно-освітні організацій. Євреї, натомість, завжди почувалися зайвими в цьому українсько-польському націєтворчому змаганні, оскільки за логікою тогочасних націєтворчих процесів, вони не могли обґрунтувати своє

право на цю територію історичними та культурними аргументами, апеляцією до давньої історії, в якій йшлося, про існування колись могутньої держави, яка занепала, а вони прагнуть її відродити. Для євреїв таким місцем була Палестина. Проте важливість Галичини для них полягала в творенні та відпрацюванні тих же політичних теорій і практик, як і для українців та поляків.

2. Головними ідентичнісними маркерами представників етнічних груп (на індивідуальному і груповому рівнях) Галичини міжвоєнного періоду були: віросповідання, рідна мова та національна самосвідомість, яка виражалася у почутті приналежності до тієї чи іншої етнокультурної спільноти. Згідно з віросповіданням, українці були переважно греко-католиками, поляки – римо-католиками, а євреї – юдеями. Більшість останніх розмовляли на їдиші і лише незначна частина ортодоксальних євреїв знала іврит. Невеликий відсоток населення становили німці, приблизно 75% з яких були протестантами (переважно євангелістами та лютеранами), решту – римо-католиками. Характерно, що німці–римо-католики в другому чи третьому поколінні часто асимільовувалися в польську етнорелігійну спільноту, через те, що вони не будували для себе окремих костелів, в яких могли б здійснювати богослужіння німецькою мовою, а ходили на недільну чи святкову службу до поляків.

Натомість німці-протестанти одразу по прибутті до Галичини відкривали приватні школи для своїх дітей, навчання в яких відбувалося німецькою мовою та будували кірхи, де підтримували власну протестантську традицію християнства. Саме кірха та німецькомовна школа дозволили німцям-протестантам зберегти свою етнокультурну ідентичність впродовж майже 160 років – з 1781 року, часу прибуття в Галичину перших німецьких поселенців, до 1940 року – коли нацисти депортували їх в Третій Рейх.

Звичайно, траплялися випадки, коли євреї були римо-католиками, українці – римо-католиками чи православними, а поляки – греко-католиками. Визначені вище релігійні узагальнення були характерні для більшості населення. Існував також невеликий відсоток тих, хто не мав виразної етнокультурної чи, вужче, релігійної ідентичності. Були й такі, у кого вона була змішаною, здебільшого в

результаті міжетнічних шлюбів, що характерно було для більш емансипованих мешканців великих міст Галичини, які мали добру освіту та були виховані в сім'ях з відкритим світоглядом до інших культур. Для них провідну роль відігравав особистий розвиток, а не (етно)групова приналежність. Тому вони допускали можливість акультурації і навіть асиміляції в галицьке урбаністичне польськомовне культурне середовище.

3. Політична еліта міжвоєнної Польщі не спромоглася залучити численних представників етнічних груп до побудови спільної держави. Поляки не змогли прийняти як рівноправних членів суспільства осіб, котрі розмовляли не польською мовою, чи належали до іншого, не римо-католицького, віросповідання. Для вирішення цієї проблеми уряд обрав адміністративний спосіб врегулювання національного питання, який передбачав повну асиміляцію у польську культуру представників інших етнічностей. Для полонізації галичан влада використовувала перш за все державні школи та культурно-освітні товариства, які повинні були розширити польський мовно-культурний простір і виховувати дітей інших етнічних груп у польських національних традиціях.

4. Польська мова, якою спілкувалася найчисельніша етнічна група країни, була домінуючою в соціокультурному просторі Галичини. Мовою міжетнічної комунікації в галицьких містах вона стала ще в часи Габсбурзької імперії. Отримавши підтримку і протегування на державному рівні, у міжвоєнний період польська мова витіснила з освітнього процесу мови інших етнічних груп – українську, їдиш, німецьку тощо. Так званий “мовний закон Грабського” зробив більшість їхніх шкіл, у тому числі й приватних, утраквістичними – двомовними, в яких більшість предметів і побутова комунікація між учнями та вчителями відбувалася польською мовою і лише кілька годин на тиждень діти навчалися рідної мови, яка на практиці була занедбаною. Отож через різні політичні маніпуляції та використання адміністративного ресурсу – школи українців, німців, євреїв та інших етнічних спільнот швидко ставали лише польськомовними.

Проте, не лише поляки, але й українці, євреї, німці та представники інших етнічних груп, що мешкали в Галичині, послуговувалися польською мовою в публічному просторі – у сфері управління та державної служби, освіти й для повсякденної побутової комунікації. Послуговувалися нею й у власних етнічних середовищах, що сприяло їхній поступовій асиміляції у польську культуру, особливо молодого покоління.

Використовуючи мовний фактор у переписах населення 1921 та 1931 років, влада часто зараховувала до поляків тих, хто насправді ними не був за своєю етнічністю та національною ідентичністю, але, з названих причин, послуговувалися польською мовою для міжетнічної комунікації. Тобто польськомовне населення влада ототожнювала з поляками в етнонаціональному розумінні, роблячи результати перепису за мовною ознакою більш маніпулятивними, аніж ті, де з'ясовували релігійну приналежність. Перепис населення, в якому обліковували конфесійну приналежність галичан дозволяв зробити більш вірогідні підрахунки чисельності кожної релігійної групи, а від неї, відповідно, припустити, яка була чисельність тої чи іншої етнічної групи. Натомість визначення приналежності до етнічної спільноти за мовою щоденного використання є багатозначним та контраверсійним, тобто таким, що залежить від постановки питання, заданого організаторами перепису.

5. Урбаністичний простір Галичини міжвоєнного періоду характеризувався багатокультурністю. Натомість сільський ареал був культурно гомогенним, переважно українським. Проте й у ньому були місця, де відбувалася постійна міжкультурна взаємодія. У результаті постійної комунікації вони добре розуміли мови одні одних, знали побутові звички, релігійні традиції і практики.

6. Усі етнічні групи, у більшій чи меншій мірі, продовжували зберігати соціокультурну “закритість” від інших етнічних спільнот, свідомо відмежовуючись від них заради збереження власних ідентичностей, традицій та культурних практик. Зазвичай, це було характерно для епохи імперій. Але ті етнічні групи, які не зуміли створити власної національної держави у міжвоєнний період, ставши частиною чужого суспільства, щоб культурно не розчинитися в

ньому, будували захисні бар'єри у формі соціокультурної закритості, або, як називали її галицькі українці, – самозамкненості.

Серед усіх етнічних груп найбільш “закритими” були євреї. Їхнє життя здебільшого зосереджувалося в рамках релігійної громади. У середині 1920-х років у трьох галицьких воєводствах існувало приблизно 190 таких адміністративно-релігійних одиниць, які об'єднувалися в Союз єврейських релігійних гмін Малопольщі. Завдяки цим об'єднанням, євреям вдалося зберегти власну культуру, не асимілювавшись в польський, а раніше в австрійський, соціокультурний простір. Звичайно, були серед них й такі, хто вийшов за межі громади, емансипувавшись в культурний простір великих галицьких міст.

Однак не всім етнічним групам вдалося зберегти свою окремішність. Зокрема, майже повністю асимілювалися у польський соціум вірмени, після того, як втратили автономний статус, яким вони володіли впродовж XIV–XVIII століть. Натомість, караїми зберігали “закритість” своєї громади впродовж міжвоєнного періоду. У Галичі та його околицях вони мали свою самоуправу, кенасу – молитовний будинок, початкову школу та окреме кладовище. Вирішальну роль у цьому, як і в євреїв, відіграла релігія. Етнокультурну окремішність через організації закритого типу зберегли й українці та німці. Останні, як і євреї, мали розгалужену мережу самоврядних гмін, кількість яких на кінець 1930-х років становила приблизно 250 одиниць.

Зберегти свою окремішність, не асимілювавшись в польську культуру, етнічні групи зуміли завдяки двом громадським інституціям – школі з рідною мовою навчання та церкві / синагозі / кірхсі / кенасі. Загалом же, усі етнічні групи існували одночасно у двох “світах” – локальному, який творили, опираючись на релігійно-родову спорідненість та культурну ідентичність, і глобальному – в межах держави. Особливою властивістю їхнього співіснування були точки перетину цих “світів”, в яких через взаємовпливи відбувалися процеси творення нових культурних традицій.